

Dogmatische verkenningen

Dr. H. J. Heering

Ds. W. P. ten Kate

Dr. J. Sperna Weiland

1968

BOEKENCENTRUM N.V. 'S-GRAVENHAGE

1 Werkelijkheid

Het ligt niet voor de hand een reeks van verkenningen in de dogmatiek te beginnen met een stuk over werkelijkheid. Werkelijkheid is geen dogmatische categorie; het woord lijkt eerder thuis te horen in het wijsgerig taaleigen. Daar staat tegenover dat het geloof, ook in zijn systematische bezinning, niet over imaginaire dingen spreekt, maar over werkelijkheid. En nu wij geen 'echte' dogmatiek schrijven, nu wij niet meer willen dan de geloofstaal wat verkennen en verhelderen, is het in ieder geval mogelijk te beginnen met deze vraag: 'Wat is werkelijkheid?' Op het eerste gezicht is dat nogal duidelijk. De werkelijkheid is de zichtbare en tastbare wereld om ons heen; dat is de natuur (de zon en de maan en de sterren, de bomen in mijn tuin en de vogels, die in de bomen nestelen, enz.) en dat is de geschiedenis (de oorlog in Vietnam. Studentenbetogingen op de Boulevard St. Michel enz.). En de werkelijkheid, dat ben ik zelf

als een
tussen de stenen van een straat verloren steen.

Maar ben ik dat werkelijk? Is dat de werkelijkheid? Het was de werkelijkheid voor Gerrit Achterberg, toen hij deze regel schreef, maar het is de formule voor een ervaring van... on-werkelijkheid. Hoe dat ook mag zijn met Gerrit Achterberg, hier komt in ieder geval aan het licht, dat het een vraag kan zijn: 'Wat is de werkelijkheid?' We gaan zien, dat de werkelijkheid niet zo maar samenvalt met wat er is.

Dat inzicht is al oud, en reeds vele eeuwen geleden is gezegd, dat de hele aardse 'werkelijkheid' schijn is, *maya*. De boeddhis-

tische monnik trekt zich terug uit deze wereld, die hem verwacht en vervreemdt van het eigenlijke, Nirwana. De werkelijkheid is niet deze aarde en niet dit ons leven, dat lijden en dood met zich meebrengt. Maar ook in de Europese geschiedenis wordt zo gedacht. Aristoteles mag zich verzetten tegen de 'verdubbeling' van de wereld bij Plato – hier het worden, dáár het Zijn, hier de vergankelijkheid, ginds de eeuwige Ideeën! – hij vindt niet veel gehoor. Het wezen, zegt de hele Europese filosofie, ligt ergens achter de *Erscheinung*; de ware werkelijkheid is niet deze tastbare, stoffelijke gegevenheid. En het christendom is een variant van deze zekerheid, 'Platonismus fürs Volk' om met Nietzsche te spreken.

En toch is deze beweging – weg van de aarde naar de 'ware' werkelijkheid – in joods-christelijke geloofswereld onmogelijk. In het eerste verhaal van het Oude Testament is al met het christendom als 'Platonismus fürs Volk' afgerekend. Deze aarde met zijn licht en zijn duisternis, met de vogels en de vissen, met de mens als man en vrouw, óók met het lijden óók met de dood, deze aarde is *tov*, goed. Zeker, er moet méér worden gezegd, maar dit is het eerste. Je moet niet weg uit deze wereld, dit is de werkelijkheid. Daarom werkt de kerk met water, brood en wijn. Maar je kunt leven – en er buiten staan, buiten de werkelijkheid.

CANNES

Daarover spreekt Vasalis in het gedicht 'Cannes' uit de in 1947 verschenen bundel *De vogel Phoenix*.

In een woestijn van zon, dicht langs de zee
staan de platanen in een breede allée:
dorstige herten, plotseling betooverd
en in hun ren naar 't water star gebleven,
het groene lichaam wit gevlekt, hoornen gelooverd,
en wit gewei breed opgeheven.

Langs loopend, te gezond, te naakt
en door een lichte wijn in een soort droom bewegend,
besef ik plotseling de eenig werkelijke zonde:
dat ik door het verwonderlijkste nauw geraakt,
zonder besef door het bestaan gezegend
en door de schadelijkste dingen nauw geschonden,
ver van de werkelijkheid ben weggeraakt.

Het gedicht vertolkt een van de grote motieven uit het werk van Vasalis: de vervreemding van de werkelijkheid. Wat in *Cannes* 'plotseling' wordt beseft wordt in andere gedichten met andere woorden gezegd, maar het is bijna overal aanwezig. Het is een motief, dat ons aanspreekt, en dat wij in ieder geval herkennen. Descartes kan wel zeggen: *Cogito ergo sum* . . . Ik denk, en dus ben ik, en wat hij zegt is wel waar. Maar mijn 'zijn', is het niet volslagen onwerkelijk?

Het gedicht zegt niets over de weg, die vanuit dit besef wordt ingeslagen of op zijn minst gezocht. Maar uit de hele samenhang, waarin het gedicht staat, is wel op te maken, dat het niet de weg zal zijn van de boeddhistische monniken en de middeleeuwse mystici, niet de weg van deze aarde naar de 'hemel'; daarvoor is de herinnering aan de joods-christelijke geloofswereld te sterk. Wat dan wel, als het er om gaat de weggeraakte werkelijkheid – of liever: het weggeraakte ik – terug te vinden? In een ander gedicht spreekt Vasalis over het verlangen 'weg van mijzelf te komen'. Ik moet 'weg van mijzelf' om de werkelijkheid te vinden. De situatie lijkt op die van de man in het Evangelie, die de vraag stelt wat hij moet doen om het eeuwige leven – laten we zeggen: het werkelijke leven – te verwerven. Hij moet weg van zichzelf (Mat. 19 : 16-22). En anders is er geen weg.

DE WERKELIJKHEID

Wat is de werkelijkheid? Vasalis zegt het niet, en wij moeten het zelf maar uitzoeken. Er is misschien een kleine aanwijzing

in wat zij zegt over de platanen, want in *Cannes* zijn de platanen aanleiding tot het ontwaren van de eigen situatie. Die platanen nu zijn 'dorstige herten', die in hun ren naar het water het water niet hebben gehaald. En deze herten moeten wel verwijzen naar Psalm 42: 'Gelijk een hinde die naar waterbeken smacht, zo smacht mijn ziel naar u, o God'.

Een 'religieuze' interpretatie van het gedicht wordt nog in de hand gewerkt door het feit, dat over zonde wordt gesproken. Ja, bij nader inzien gaat het niet eens over de werkelijkheid in dit gedicht; of over de werkelijkheid niet anders dan in deze samenhang. Het gedicht is een 'definitie', niet van de vele zonden, die wij mensen kunnen begaan, maar van 'de eenig werkelijke zonde', die niet dáárin bestaat dat een mens het zevende gebod of welk gebod dan ook heeft overtreden, maar daarin, dat hij ver van de werkelijkheid is weggeraakt. We zijn dus in de taal van de bijbel en van het geloof, ook als het geen 'gelovige' is die deze taal gebruikt.

Is dus God de werkelijkheid, die in *Cannes* als afwezig wordt ervaren, of liever: waarvan Vasalis zo ver is weggeraakt? De platanen die 'dorstige herten' zijn en die verwijzen naar Psalm 42 lijken dat te zeggen. Toch is het de vraag, of dat de intentie van het gedicht is. Het spreekt niet over God, wel over het bestaan, over het verwonderlijkste, over de schadelijkste dingen, over het leven, dat op de aarde wordt geleefd – maar zo, dat het een mens niet ráákt, dat het hem niet zegent of ten minste niet als een zegen wordt ervaren. De vervreemding, die hier wordt getekend, 'de eenig werkelijke zonde', betreft niet de verhouding van de mens tot God, maar zijn verhouding tot het leven zelf; of als het gaat om de verhouding van de mens tot God dan alléén in zoverre als deze verhouding (eventueel het ontbreken van deze verhouding) zijn weerslag heeft op 'het bestaan'.

Ook dogmatisch moet de gelijkstelling: de werkelijkheid = God, met veel voorbehoud worden omgeven. Want deze gelijkstelling werkt de eeuwenlange ontwerkelijking van de wereld en van

het mens-zijn in de wereld in de hand, zeker wanneer God erens 'achter' de wereld wordt gezocht, en zeker wanneer God werd gedacht als een onaardse transcendente onmenselijke God – en dat is in het verleden meer regel geweest dan uitzondering! Voor je het weet zit je dan weer in het klooster en 'hier beneden is het niet'. De man echter, die in Mat. 19 vraagt naar het eeuwige en werkelijke leven, krijgt te horen, dat het hier beneden wel is maar dat hij om te beginnen weg van zichzelf moet komen. 'De eenig werkelijke zonde' is dat hem dat niet lukt.

De werkelijkheid – het tegendeel van die vervreemding, die in *Cannes* wordt ervaren – is het leven zelf, geleefd in blijdschap en eenvoud (Hand. 2 : 46), in geloof en liefde, in het uit-de-diepte-roepen (Psalm 130), in het lijden onder schuld en onrecht, in het staan voor de dood, in het weten dat wij midden in de dood door het leven zijn omvallen; het leven zelf, dat in dit alles en altijd met de ander wordt geleefd. Het wordt niet gevonden waar een mens zich uit de wereld terugtrekt om God te vinden, enz. maar waar een mens op de wereld ingaat zo, dat hij er door wordt geraákt en gezegend, en wellicht geschonden. In deze 'definitie' van de werkelijkheid zijn woorden gevallen, die op hun beurt moeten worden opgehelderd, maar ze wijzen in dezelfde richting als water, brood, wijn: nl. naar 'het bestaan' op de aarde, in de geschiedenis, in de verbondenheid met de ander. Dáár is de werkelijkheid, en zij is nergens anders.

Als we nu terugzien op het gedicht van Vasalis zien we, dat ze loopt door een leeg landschap. De zon is er, een woestijn van zon zelfs, en de zee, en de platanen, maar verder is er niets, en niemand.

De werkelijkheid is dus niet een vast gegeven, ze is niet 'voorhanden', met een term uit de filosofie van Heidegger. Het leven kan vol zijn met werkelijkheid, en de werkelijkheid kan ontbreken, als in *Cannes*. Dan wordt het leven een tredmolen, en Londen een 'unreal city' (T. S. Eliot). Er gebeurt nooit iets. 'Wat doe ik hier eigenlijk?' gaat een mens zich afvragen. En dat is de 'eenig werkelijke zonde'. – We komen hier in de buurt van wat Heidegger bedoelt als hij in *Sein und Zeit* I spreekt over

Eigentlichkeit en *Un-eigentlichkeit*; termen, die Rudolf Bultmann van hem heeft overgenomen, en die in de theologie van deze tijd veel worden gebruikt. Er is niets tegen die termen, als ze maar anders worden gedefinieerd dan Heidegger heeft gedaan; want de *Eigentlichkeit*, die in *Sein und Zeit 1* wordt beschreven als *Sein zum Tode* enz. is niet de werkelijkheid van het geloof, en de *Un-eigentlichkeit* van Heidegger omvat op zijn hoogst een aantal fenomenen van de 'eenig werkelijke zonde'. Als dus deze termen uit de filosofie en vele andere in de geloofstaal worden overgenomen dan kan dat alléén op voorwaarde, dat aan deze termen een nieuwe betekenis wordt toegekend. – Waar Heidegger en de hele existentie-filosofie ons aan herinnert is dit, dat de werkelijkheid er niet is, maar dat wij nog over de werkelijkheid of onwerkelijkheid van ons leven moeten beslissen; waarbij achteraf duidelijk kan worden dat onze beslissing slechts de bevestiging is of de ontkenning van een reeds gevallen beslissing.

HET KONINKRIJK DER HEMELN

Het grote symbool voor de hier aangeduide werkelijkheid is in het Nieuwe Testament het Koninkrijk der hemelen. In vroegere verkenningen¹ is al uiteengezet, dat dat niet in de 'hemel' moet worden gezocht, maar op de aarde: *sjamajim*/hemelen is de 'naam' van God, wiens Naam men niet moet uitspreken, het Koninkrijk der hemelen is daar waar mensen leven onder het regime van God. En dat wil o.a. zeggen: niet alleen met de zon en de zee en de platanen. En ook: als mensen, die weg van zichzelf gekomen zijn.

Deel krijgen aan de werkelijkheid is het 'binnengaan' in het regime van God. Dit 'binnengaan' is alléén mogelijk – aldus het Nieuwe Testament – door *metanoia*, in onze vertalingen weergegeven met bekering, het weg-komen van zichzelf. Daarom volgt onmiddellijk op het verhaal van de man, die vraagt naar het eeuwige leven het woord van Jezus over het binnengaan in het Koninkrijk: 'Ik zeg u, een rijke zal moeilijk het Koninkrijk der

¹ Dr. H. J. Heering, ds. W. P. ten Kate en dr. J. Sperna Weiland, Bijbelse Verkenningen, deel 2: *Het Nieuwe Testament*, Boekencentrum n.v., 's-Gravenhage 1964, p. 45, *Wending* 1962-1963, p. 206 v.

hemelen binnengaan' (Mat. 19 : 23). Het gaat er niet om of en hoe hij in de hemel komt, maar of en hoe hij deel krijgt aan het werkelijke leven. Dit is ook het kader, waarin het woord uit de Bergrede moet worden gelezen: 'Indien uw gerechtigheid niet overvloedig is, meer dan die der schriftgeleerden en Fari-zeëën, zult gij het Koninkrijk der hemelen voorzeker niet binnengaan' (Mat. 5 : 20). Wat aan de Schriftgeleerden moet worden verweten zal wel dit zijn, dat zij met al hun gerechtigheid, d.w.z. hun gehoorzaamheid aan de joodse adat méér dan aan de thora zelf, aan 'de eenig werkelijke zonde' niet ontkomen, dat zij met al hun goede werken – en wie zou daar iets op willen afdingen – aan zichzelf niet ontkomen.

Maar kan een mens zelf zijn vervreemding van de werkelijkheid ongedaan maken, en kan hij zelf de *metanoia* tot stand brengen? Op het woord van Jezus over de rijke en over zijn moeilijkheid om in het Koninkrijk der hemelen binnen te gaan volgt onmiddellijk de vraag van de discipelen, die hier in ieder geval zichzelf kennen: 'Wie kan dan behouden worden?' (Mat. 19 : 25). Het antwoord luidt: 'Bij de mensen is dit onmogelijk, maar bij God zijn alle dingen mogelijk' (Mat. 19 : 26). De mens moet geroepen worden en hij moet aan de Stem die hem roept gehoor geven. De Heilige Geest – Creator Spiritus moet zijn leven vernieuwen, de *Entweltlichung* (Rudolf Bultmann) tot stand brengen en maken, dat hij op een nieuwe wijze in de wereld leeft. Daarom heeft het Evangelie van Johannes een diepzinnige variant op de woorden van de andere Evangeliën over het binnengaan in het Koninkrijk. In het gesprek met Nicodemus zegt Jezus: 'Tenzij iemand geboren wordt uit water en Geest kan hij het Koninkrijk Gods niet binnengaan' (Joh. 3 : 5). Dat wil zeggen: wij kunnen niet zelf de vervreemding van de werkelijkheid, 'de eenig werkelijke zonde', ongedaan maken; dat kan alleen de Ander, die een nieuwe schepping maakt. Als dat niet gebeurt blijft een mens ronddolen in zijn 'unreal city', soms 'de eenig werkelijke zonde' beseffend, maar in de regel niet. Dan kan er van alles gebeuren, maar er gebeurt nooit iets.

Falling towers
Jerusalem Athens Alexandria
Vienna London
Unreal²

De werkelijkheid moet ons gegeven worden. Dan alleen kunnen we 'binnen gaan'.

DEI REGNUM CHRISTUS IPSE

zegt Marcion, de grote ketter uit de eerste eeuwen van de Kerk. 'Het Rijk van God is Christus zelf'. Deze kleine meditatie over de werkelijkheid kan niet worden besloten als niet eerst is gezegd, dat de werkelijkheid voor ons staat in Jezus, die de Masjiach, de Christus, wordt genoemd. Zijn 'gerechtigheid' is waarlijk groter dan die van de schriftgeleerden en de Farizeeën (Mat. 5 : 20) en tot de 'rijken' (Mat. 19 : 23) hoort Hij niet. Er zal nog met heel andere categorieën over Hem gesproken moeten worden, maar voorlopig is Hij de werkelijke mens, de 'Man-for-others'³ degene, die weg van zichzelf gekomen is, en dus leeft in de vrijheid. Hij is het, die de werkelijkheid definieert en aan het licht brengt waarom de instortende toren van Jeruzalem, Athene, enz. de torens van 'unreal cities' zijn. — Het feit, dat Hij gekruisigd werd, werpt licht op onze dubbelzinnige verhouding tot de werkelijkheid. Wie geen 'man-for-others' wil zijn, d.w.z. die weigert in de werkelijkheid te leven,

² T. S. Eliot, *Collected poems* 1909-1935, London 1936, p. 75.

³ De formule 'Man-for-others' is ontleend aan John A. T. Robinson, *Honest to God*, S.C.M. Press, London 1963, p. 64. Robinson op zijn beurt heeft de formule ontleend aan Dietrich Bonhoeffer, vgl. Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*. Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft. Chr. Kaiser Verlag, München 1951, S. 259, waar Bonhoeffer spreekt over het 'Für-andere-da-sein' van Jezus. Het boek van Bonhoeffer is in een goedkope uitgave verschenen in Siebenstern Taschenbuch Verlag, München und Hamburg.

kan de 'Man-for-others' die de werkelijkheid definieert, niet verdragen.

Maar waar hij werkt, daar ontstaat de werkelijkheid. En waar de werkelijkheid is, is met het geloof en de liefde, enz. in ieder geval de blijdschap aanwezig.

Nut lasst uns gehn und treten
mit Singen und mit Beten
zum Herrn, der unsern Leben
bis hierher Kraft gegeben.

Paul Gerhardt

J. S. W.

LITERATUUR Een uitnemende studie over werkelijkheid en vervreemding is geschreven door Wilhelm Weischedel; zie Wilhelm Weischedel, *Die Frage nach der Wirklichkeit*, in *Wirklichkeit heute*. Referate und Arbeitsberichte vom Kirchentagskongress Hamburg. Kreuz-Verlag, Stuttgart 1958, S. 67-88. Hetzelfde stuk is ook te vinden in Wilhelm Weischedel, *Wirklichkeit und Wirklichkeiten*. Aufsätze und Vorträge, Walter de Gruyter & Co., Berlin 1960, S. 118-141.